

B. Szabó János

A FÉLREÉRTETT „HADÜGYI FORRADALOM”

Egy hadtörténeti eredetű globális világmagyarázat
terjedésének dinamikája

Egy több mint 60 éves elmélet

A MTA Történettudományi Intézete 2018. június 19-én konferenciát rendezett,¹ amelyen a fiskális-katonai állam fogalom vizsgálata mellett a hadügyi forradalom-elmélet külön témaként szerepelt. Úgy tűnik, ezzel egy trend részévé vált: a nottinghami Trent University szintén ez év július 11-én workshopot rendezett *Thirty Years' War – 400 Years' On Military History and the 'Military Revolution' in the Early Seventeenth Century* címmel. 2018. május 29–30-án a portugáliai Évora egyetem pedig egy hadügyi forradalom tematikájú konferenciával emlékezett meg arról, hogy harminc éve jelent meg Geoffrey Parker *The Military Revolution. Military innovation and the rise of the West, 1500–1800* című könyve², amelynek a legújabb, 4. kiadását épp 2018-ra tervezték.³

A szerző azonban jóval korábbra datálja az elmélet eredetét: az akkor már az Ohio State Universityn tanító Parker 2005-ben megjelentett írásában elégedetten nyugtázta, hogy a leginkább az ő nevével fémjelzett hadügyi forradalom elmélet ekkor már ötven évre tekintett vissza, és alapjaiban véve nem kérdőjeleződött meg, hiszen a folyamatos kritikák dacára Barcelonától Hágán keresztül Belfastig ott találni képviselőit a porondon.⁴ Ebből a nézőpontból ma is nehéz lenne vitába szállni vele, hisz azóta nemcsak Lengyelországban és Csehországban jelent meg a témával kapcsolatban teoretikus igényű monográfia,⁵ de az ír és az indiai hadügyi forradalomról is jelentek meg munkák. 2015-ben a California Institute of

¹ A konferencia címe: Hadügyi forradalom – fiskális állam – fiskális-katonai állam Európában a 16–18. században. Helyszíne: MTA Humán Tudományok Kutatóközpontja, Bp.

² *The Military Revolution in Portugal and its Empire (15th–18th Century)* Host institution: CIDEHUS, University of Évora (Portugal) 29th–30th May 2018.

³ <https://history.osu.edu/sites/history.osu.edu/files/ParkerG-cv16.pdf> (letöltés 2018. jún. 3.)

⁴ *Geoffrey Parker: The „Military Revolution”, 1955–2005. From Belfast to Barcelona and The Hague. The Journal of Military History* 69. (2005) 205–209.

⁵ *Jerzy Maroń: Wokół teorii rewolucji militarnej. Wybrane problemy. Wrocław 2011.; Petr Wohlmut: Bastionové pevnosti a vojenská revoluce. Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze – Ochránci památek pevnosti Josefov Ravelin no. XIV. Praha 2015.*

Technology gazdaságtörténésze, Philip T. Hoffman pedig ismét ennek felhasználásával értelmezte a „Nyugat” világhódító sikerét,⁶ sőt a 2010-es években a City University of New York két oktatója még mindig egy vaskos kötetet szentelt az egész teória revíziójának és átértelmezésének.⁷

Ugyan Parker első írását e témában valójában csak 1976-ban közölte, az elmélet alapítójának megtett „ős”, a Queen’s University Belfast (Észak-Írország) svéd specialistája, Michael Roberts valóban 1956-ban publikálta első ízben *The Military Revolution, 1560–1660* című tanulmányát.⁸ Ebben tágabb összefüggésekbe ágyazta ennek a száz évnek a hadügyi fejleményeit: a lőfegyverek széles körű európai elterjedése után a 16. században végbemenő holland és svéd „taktikai forradalom” aknázza ki ezek lehetőségeit a harctereken, így sikerült végképp háttérbe szorítani az addig domináns „feudális” lovasságot. Ezzel egyidőben megsokszorozódott az európai hadseregek létszáma, bonyolultabbá váltak a hadműveletek, a háborúk időtartama pedig elhúzódott, így megnöttek a társadalomra nehezedő háborús terhek. Végso soron mindez döntő szerepet játszott a kor abszolútista államberendezkedéseinek kiépülésében.

Ez a később igen gyakran hivatkozott munka a maga korában korántsem kellett élénk visszhangot. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a második világháború utáni időszakban nagyon más irányba haladt a mainstream történettudomány: a 19–20. századi német hadtörténeti iskola nagyon is „katonás” eredményeit⁹ az eredendően más irányultságú angolszász irodalom számára is hozzáférhetővé tevő írás eléggé purista hadtörténeti szellemisége igencsak elűtött mind a korszak kutatását uraló *The Crisis of the Seventeenth Century* vita megközelítési módjaitól, a téma társadalomtörténeti vonatkozásait pedig a vele szinte egyidőben és helyen születő, ám nemsokkal később oly divatossá váló *New Military History* komplexebb, de alapvetően szintén a marxizmus hatásait mutató, erősen gazdaság- és

⁶ James O’Neill: *The Nine Years War, 1593–1603*. Mountjoy and the Military Revolution. Dublin 2017.; Richard M. Eaton – Philip B. Wagoner: *Warfare on the Deccan Plateau, 1450–1600*. A Military Revolution in Early Modern India? *Journal of World History* 25. (2014) 5–50.; Andrew de la Garza: *The Mughal Empire at War: Babur, Akbar and the Indian Military Revolution, 1500–1605*. (Asian States and Empires) Abingdon–New York 2016.; Phillip T. Hoffman: *Why did Europe Conquer the World?* Princeton 2015., előzménye *Phillip T. Hoffman: Prices, the Military Revolution, and Western Europe’s Comparative Advantage in Violence*. *The Economic History Review* 64. (2011) 39–59.

⁷ A közelmúlt irodalmának széles körű áttekintésével lásd *Frank Jacob – Gilmar Visoni-Alonzo: The Military Revolution in Early Modern Europe: A Revision*. New York 2016.

⁸ *Michael Roberts: The Military Revolution, 1560–1660*. An Inaugural Lecture Delivered Before the Queen’s University of Belfast. Belfast 1956. Új kiadása: *The Military Revolution Debate. Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. Ed. Clifford J. Rogers. Boulder 1995. 13–35.

⁹ „A korszak általános bemutatásához *Hans Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* IV. Berlin 1920., a legjobb munka, bár ez a kötet kisebb, mint elődje *Paul Schmitthenner: Krieg und Kriegsführung im Wandel der Weltgeschichte*. Potsdam 1930.” (*Roberts, M.: The Military Revolution* i. m. 13. 1. jegyz. Saját fordítás – B. Sz. J.)

társadalomtörténeti irányultságú *War and Society* megközelítés képviselői aknázták ki.¹⁰

Paradox módon Magyarországon még ma sem feltétlenül szükséges Roberts művéhez nyúlni, ha meg akarjuk tudni a svéd királyról, hogy ő találta fel a „szorozott” néphadsereget, hogy ő alkotta meg a rugalmasan kezelhető svéd dandárt, hadseregében bevezette a könnyű muskétát és a könnyű tábort „ezredágyúk” használatát, dinamikus, új harcmódra képezte ki lovasságát stb. – hiszen a szorosán vett hazai hadtörténeti szakirodalom sok tekintetben még mindig a 19–20. századi német gyökerekből táplálkozik.

Igaz, a magyar kutatók és diákok addig nem is nagyon találkoztak, találkozhattak a téma angol irodalmával, mígnem a rendszerváltás szabadabb légkörében, 1989–1990 táján Ágoston Gábor, az ELTE tanárának írásai és órái révén meg nem ismertette kollégáival és diákjaival Geoffrey Parker *The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800* című, 1988-ban megjelent könyvét és az annak nyomán fellángoló vitákat. Ágoston szerepe azt az – akkor alighanem elég közkeletű – illúziót erősítette, hogy nemcsak a politikai térben, hanem a tudomány világában is leomlottak a falak, s a világ végre – ismét – globális szellemi térré változott, amiben nemcsak mód nyílik a nyugati térfélen addig zajló folyamatok megismerésére, de a kölcsönösség jegyében – különösebb kultúrpolitikai kontroll nélkül – be is lehet majd kapcsolódni azok alakításába.¹¹ Közben pedig fel sem tűnt, hogy ez a globális szellemi tér korántsem annyira egységes, mint hinni szeretnénk, és hogy tulajdonképpen már le is „csúsztunk” a hadügyi forradalom-vita első szakaszáról.

A brit tudósok első csörtéi

Már Roberts eredeti téziseinek vitatására is alapvetően kétféle megközelítési mód kínálkozott. Az egyik utat – nevezzük kiterjesztő-megközelítésnek – Roberts nézeteinek első érdemi kritikusa, a skóciai Saint Andrews egyetem tanára, Geoffrey Parker képviselte, aki a 16. századi spanyol hadtörténetre specializálódó kutatóként 1976-ban már élesen látta, hogy Roberts holland és svéd centrikus, a 19. századi vállaltan elfogult porosz protestáns történeti hagyományokban gyökerező

¹⁰ *Ágoston Gábor*: Európa és az oszmán hódítás. Bp. 2014. 146.; *Geoffrey Parker*: *The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500–1800*. Cambridge 1988. 2.; *Peter H. Wilson*: *British and American perspectives on early modern warfare. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit. Bulletin 5*. (2001) 108–109., az első feccske *George N. Clark*: *War and Society in the Seventeenth Century*. Cambridge 1958.

¹¹ Ágoston Gábor még 2006-ban is úgy vélte, hogy a hadügyi forradalom témáját érintő magyar munkák „valódi értéke [...] abban van, hogy saját kutatások alapján tudnak érdemben bekapcsolódni egy fontos nemzetközi vitába.” *Ágoston G.*: Európa i. m. 149.

nézetei, melyek csak és kizárólag Orániai Móric és Gusztáv Adolf katonai reformjaiban vélték felfedezni a kor hadügyi fejlődésének esszenciáját,¹² aligha állják ki az összehasonlítás próbáját. Már Parker korai munkája¹³ nyomán világossá kellett válni mindenki számára, hogy a spanyol Habsburgok ormótlanul nehézkesnek és ódivatúnak tartott hadai bizony mind szervezettség, mind logisztika, mind pedig a taktikai rugalmasság és fegyverzet terén az oly nagyra tartott protestáns haderők mellett – sőt azzal szemben – a kor vezető erejének számítottak a 17. század derekáig.¹⁴

A másik utat, a radikális kritikáét – amely magának az egész gondolatmenetnek a létjogosultságát is megkérdőjelezte – pedig talán az oxfordi David Parrott, a Richelieu-kori francia hadsereg szakértője képviselte a legplasztikusabban e korai időszakban. Roberts alapvetően taktikai és fegyverzeti változásokra koncentrááló elképzelése kapcsán 1985-ben elég meggyőzően érvelt amellett, hogy a megnevezett időszakban valójában sem Hollandia nyolcvanéves spanyol háborúja, sem a Német-római Birodalom harmincéves háborúja nem tekinthető általában „forradalmi” újításokat hozó időszaknak, hisz rendre egyszerűen az erősebb, tapasztaltabb seregek, vagy egyszerűen a kisebbet hibázó hadvezérek győztek – így a két „kanonizált” protestáns vezérférfiú tevékenységét sem ártana a korábbinál árnyaltabban bemutatni.¹⁵

Ezzel szemben az első megközelítés nagy előnye az volt, hogy folytathatónak bizonyult. Parker a Roberts-féle tézisek magjára építkezve már 1976-ban szélesebb időszávrá is kiterjesztette a gondolatmenet érvényességét: az 1530 és 1710 közötti Európában az új itáliai eredetű erődítési rendszer, a *trace italienne* elterjedését tartotta a legfontosabbnak, mert úgy vélte, hogy a 15. század végétől az évtizedekre állandósult itáliai háborúk hatására megszülető új erődépítészeti rendszer

¹² Az evangélikus svéd király alakját már igen korán, a 17. század második felében „ráfagarták” a brandenburgi/porosz állam virtuális emlékművének ideológiai talapatára: a svéd király és sógora, a brandenburgi választófejedelem ágyúkkal kikényszerített szövetsége hamarost a brandenburgi/porosz állam németországi „missziójának” kiindulópontjává lényegült át, s a „protestáns egyház hős Gedeonjaként” tisztelt svéd uralkodó kultuszát a hivatalos állami ideológia részeként buzgón ápolták a későbbi évszázadokban. (Siegfried Henry von Steinberg: A harmincéves háború: új interpretáció. Világtörténet 2. (1980) 2. sz. 3–4.; Franz Mehring: Tanulmányok a német történelemből. Bp. 1981. 143–147.)

¹³ Geoffrey Parker: The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries’ Wars. Cambridge 1972.

¹⁴ Hozzá hasonló nézeteket publikált a kor másik európai nagyhatalma, Franciaország hadserege kapcsán 1985-ben John L. Lynn: Tactical Evolution in the French Army, 1560–1660. French Historical Studies 14. (1985) 176–191.

¹⁵ Az elvileg a hollandokéhoz hasonló módon kiképzett és szervezett protestáns hadak pedig sorozatos kudarcokat vallottak nemcsak a spanyol király, hanem a katolikus Liga hadaival szemben is a harmincéves háború első felében. Lásd David A. Parrott: Strategy and Tactics in the Thirty Years’ War. The ‘Military Revolution’. In: Rogers, C. J.: The Military Revolution Debate i. m. 1995. 230–234. (a cikk első megjelenése: Militärgeschichtliche Mitteilungen 18. [1985] 7–25.)

döntően befolyásolta az európai stratégiai gondolkodást, a „hadügyi forradalom” elterjedésének területén a háborúk leginkább ostromok sorozatává váltak. A nagy nyílt csaták Európa fejlettebb területein így elvesztették jelentőségüket, mivel a szembenálló hadseregek hagyományos mezei összecsapásai már „csak” azokban a térségekben dönthették el a háborúk sorsát, ahol még nem épültek ki tömegesen az újfajta erődök, azaz kívül maradtak a „hadügyi forradalom” világán.

A „hadügyi forradalom” jeleként emellett Parker a hadseregek létszámának emelkedését és a gyalogság előtérbe kerülését emelte ki, mivel az újonnan kiépített erődöket már csak módszeres ostrommal lehetett bevenni, amelyeknek óriási ember- és hadianyag igénye volt. Szerinte mindezek döntő hatást gyakoroltak a kora újkori államfejlődésre, sőt a gazdaságra és a társadalomra is. A „hadügyi forradalom” együtt járt a központi hatalom megerősödésével, és végül az abszolutista államok – végső soron a modern európai nemzetállamok – kialakulásához vezetett, mert csak ezek erőforrás-koncentrációi voltak képesek hatalmas ágyúparok, erődítési rendszerek, a megnövekedett létszámú hadseregek fenntartására.

A korszak angliai kutatói Parker téziseinek már az első, „európai” verzióját sem feltétlenül fogadták nagy lelkesedéssel: a kiadás éve ugyan tulajdonképpen „elfedi”, hogy az 1995-ben megjelent, s széles körben ismert *The Military Revolution Debate* című tanulmánykötet írásainak kisebbik része már ezt az első, 1976-os verziót vette kritikai „ostrom” alá. A korai hozzászólók közül¹⁶ érdemes megemlítenünk a vita közismert tanulmánykötetében már nem szereplő Michael Duffyt az exeteri egyetemről, aki 1980-ban az általa szerkesztett kötetben egyrészt már érzékeltette a kora újkori Európát ért „oszmán-kihívás” fontosságát, másrészt a tengeri haderő jelentőségét is beemelte már az elméletbe, harmadrészt az államfejlődésben vélelmezett szerepe okán jelentős mértékben kiterjesztette a „hadügyi forradalom” folyamatának időhatárait.¹⁷ 2016-ban Tonio Andrade a „hadügyi forradalom” teória egyik fő erényének a rugalmasságot, a bővíthetőséget jelölte meg,¹⁸ s valóban, Parker már ekkor dolgozott az elmélet „hatósugarának” bővítésén, s következő munkájában már Duffy két utóbbi szempontját is a magáévá tette.

¹⁶ Közéjük tartozott a németországi születésű, második világháborús brit veterán, Gunther Erich Rothenberg, az indianai Purdue egyetem tanára, aki – még tulajdonképpen Roberts nyomdokain járva – a dunai Habsburg Monarchia kiemelkedő katonai vezetőjét, a katolikus olasz Raimomundo Montecucoli személyét állította Nassaui Móric és Gusztáv Adolf mellé, megelőlegezve ezzel a Jeremy Black későbbi súlyponteltolását. *Gunther E. Rothenberg: Maurice of Nassau, Gustavus Adolphus, Raimondo Montecucoli, and the 'Military Revolution' of the Seventeenth Century.* In: *Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age.* Eds. Peter Paret – Gordon A. Craig – Felix Gilbert. Oxford 1986. 32–63.

¹⁷ *Michael Duff: The Military Revolution and the State, 1500–1800.* Exeter 1980.

¹⁸ *Tonio T. Andrade: The Gunpowder Age, China, Military Innovation, and the Rise of the West in World History.* Princeton–Oxford 2016. 118.

Az ember, aki jókor volt jó helyen

Az 1988-ban könyv formában megjelentetett bővített változat már nem elégedett meg az európai fejlemények magyarázatával, hanem a 16. századi európai „hadügyi forradalmat” egyenesen megtette a kora újkorban megszülető világméretű európai hegemonia motorjának az 1500 és 1800 közötti időszakra. Azon térségek esetében pedig, ahol nem találta meg a szükségesnek vélt jeleket, bevezette az „ellenállás” kissé misztikusra sikerült fogalmát, mint „magyarázatot”.¹⁹

Ez az 1984-ben Cambridge-ben tartott egyetemi előadás-sorozatból kinövő új munka magán viselte az angolszász felsőoktatás elegáns és gördülékény előadásmódját. Magában hordozta a történelem globális világmagyarázó funkcióját – amit mi Magyarországon már szinte alig ismerünk a felsősoktatásból –, mégis frappánsan egyszerű megoldást kínált egy meglehetősen bonyolult problémára – miért is pont Nyugat-Európa lett a világ vezető térsége a kora újkorban? –, így könnyen tanítható volt. Ráadásul azzal kecsegtetett, hogy – legalábbis a hadtörténet terén – képes összeegyeztetni egy kutató szaktudós részletekbe menő vizsgálati eredményeit a Nagy Világmagyarázó Elméletek elegáns, madártávlati perspektívájával.²⁰ (A sok évtizedes marxista egyeduralom után ismerős szempontok ezek Magyarországon is a történetírásban.)

Ráadásul a kötet 1988-as megjelenése szinte egybeesett a hidegháború megnyerésével és a keleti blokk összeomlásával, amelynek egyik okaként a fegyverkezési versenyt és Reagen elnök „csillagháborús” terveit volt szokás emlegetni, azaz Parker új tézisei még jól illeszkedtek az amerikai hadtudományt akkor meghatározó *Revolution in Military Affairs* (RMA) koncepcióhoz²¹ is, ami sokaknak sugallhatta, hogy múlt és jelen történései hasonló mederben folytak-folynak, hisz a mostani győzelem forrása épp az, amivel a „Nyugat” egykor megszerezte a hegemoniát a világban. Aztán 1995-ben – David Hanson nyomán – Parker egy tudományos népszerűsítő munkában már kiterjesztette a Nyugat „sikerét” a még korábbi múltba is. Ekkor már úgy vélte, hogy a Kr. e. 5. század óta öt kulcsfontosságú tényező határozza meg a Nyugat dominanciáját: a technológiai fölény, a

¹⁹ „Valójában Spanyolország nagy része ellenállt a katonai forradalmaknak is. A francia határ kivételével nagyon kevés bástya volt Spanyolországban 1640 előtt.” (Saját fordítás – B. Sz. J.) Lásd *Parker, G.: The Military Revolution* i. m. 24. 54. jegyz. De vajon miért is kellett volna a nem fenyegetett ország-részekben korszerű, de igen drága erősségeket építeni, amíg tartós béke volt a félszigeten?

²⁰ Robert A. Stradling egyenesen úgy laudálta e munkát, mint az általa mélyen utált „New Military History” egyeduralmának végét jelző hírnököt. Lásd A „military revolution”: the fall-out from the fall-in. *European History Quarterly* 24. (1994) 271–278.

²¹ Bár a névhasznosság ellenére sem volt azonos ezzel, lásd *Clifford J Rogers: Military Revolutions’ and ‘Revolutions in Military Affairs’. A Historian’s Perspective*. In: *Toward a Revolution in Military Affairs? Defense and Security at the Dawn of the Twenty-First Century*. Eds. Thierry Gongora – Harald von Riekhoff. (Contributions in Military St. 197.) Westport 2000. 21–36.

fegyelem és kiképzés fölénye, a „nyugati katonai hagyomány” folyamatossága, az államok közötti versengés és az innováció.²²

Ebben az euforikus hangulatban – amikor sokak számára úgy tűnt, hogy a történelem épp „véget ért”²³ – a könyv hatalmas sikert aratott. A műből a szerző saját bevallása szerint 2016-ig 30 000 példányt adtak el, s az angol mellett 1990-ben megjelent német, spanyol, olasz, 1992-ben francia, 1995-ben japán, 1996-ban kínai, 2007-ben török, 2012-ben pedig koreai nyelven is.²⁴

A hadtörténészeknek mindez világszerte páratlan lehetőséget kínált arra, hogy – dacára annak, hogy az akadémiai történettudományon belül régóta alulértékelt és háttérbe szorított volt a saját diszciplínájuk – végre a maguk terepén csatlakozhassanak egy globális történeti diskurzushoz, és a kora újkor brit kutatói valószínűleg mind meg is tették ezt. Csakhogy amíg a történeti szociológiával, közgazdaságtannal vagy államtörténettel foglalkozó szerzők rendre örömmel fogadták be saját műveikbe a „segédelméletként” könnyen felhasználható „hadügyi forradalom” teóriát, a hadtörténészek zöme mégis inkább fanyalgott és tovább kritizálta Parkert.

Senki sem lehet próféta a saját hazájában? – Angol humor és vitakultúra

A „Nagy Elméletnek” ugyanis kezdettől komoly hátulütői mutatkoztak. Parker ugyan „forradalomnak” nevezte a könyve tárgyát, ezért igencsak ellentmondásosnak tűnt, hogy közben mégis három évszázadra növelte a vizsgált időszakot, ami sokkal inkább illett volna valamiféle braudeli *longue durée* megközelítéshez. Magának a „forradalom” kifejezésnek a használata is komoly kritikákat kapott: bizonyos változások dinamikájának leírására nyilvánvalóan születtek ennél alkalmasabb megoldások is – az evolúciós megközelítéstől a Clifford J. Rogers által javasolt *punctuated equilibrium*ig –, amelyek azonban már közel sem épültek be ilyen mélyen a köztudatba.

Ez esetben azonban aligha volt a kifejezés mögött ilyen mértékű át- és meg gondoltság:²⁵ a teória forrásvidékére, a 20. század derekára esett a marxista

²² *Geoffrey Parker: The Cambridge Illustrated History of Warfare. The Triumph of the West.* Cambridge 1995.

²³ *Francis Fukuyama: A történelem vége és az utolsó ember.* Ford. Somogyi Pál László – M. Nagy Miklós. Bp. 1994.

²⁴ <https://history.osu.edu/sites/history.osu.edu/files/ParkerG-cv16.pdf> (letöltés 2018. jún. 5.)

²⁵ Vö. *Geoffrey Parker: A hadügyi forradalom védelmében.* In: A korai stratégiai gondolkodás. Szerk. Veszprémi László. Bp. 2005. 64–66.

történelemfilozófia hatásának zenitje a nyugati tudományosságban, így egyszerűen divatos volt a rendkívüli nagyságrendűnek ítélt változásokat forradalomnak nevezni. Így jöhetett létre a régészetben például a neolitikus forradalom²⁶, a történettudományban pedig a „kengyel forradalma” a kora középkorban, amit a lovasság és a feudalizmus születésével kapcsoltak össze, vagy a 18–19. századi ipari forradalom fogalma.²⁷

Egyes tudósok azzal érveltek, hogy a hadviselésben nem a technológiai, hanem demográfiai, gazdasági, illetve politikai tényezőket kell keresnünk a változások mögött, s felvetődött az is, hogy egy adott új haditechnika vagy technológia megjelenése feltétlenül különleges választ igényelt-e. Az University of Durham tanára, Jeremy Black – tulajdonképpen Parrott nézeteit továbbgondolva – már 1991-től azt hangsúlyozta, hogy itt nem is egy – hanem legalább két-három – *forradalomról* beszélhetünk. Az igazán fontos globális változások, mint a tűzfegyverek rohamos elterjedése és a hatékony ostromtüzéség megjelenése, vagy később az állandó hadseregek létrejötte, vagy a szurony révén a védelem és tűzerő egyesítése a gyalogságnál, és a lovasság szerepének tényleges visszaszorulása ugyanis tulajdonképpen a Roberts által megjelölt időszakon (1560–1660) kívül, még az előtt vagy épp az után következtek be a hadviselésben. S ezek mögé lehet sorolni még egy harmadik, 1789-cel kezdődő *forradalmat* is a francia forradalmi háborúk időszakában, ám ezek közül igazán csak a korai időszakot illesztette be Parker a saját elméletébe.²⁸

Mivel Parker alapvetően a saját szűkebb szakterületén, a Németalföldön tapasztalt jelenségeket extrapolálta európai méretekben, volt egy viszonylag széles – ámde Magyarországon szinte ismeretlen – kör, amely az elmélet forrásvidékének olyan kutatóiból állt össze, akik más térségekkel foglalkoztak, és ottani tapasztalataik alapján radikálisan elvetették Roberts és Parker téziseinek már a kiindulópontjait is. David Eltis 1995-ben megjelent, a 16. századról szóló könyvének bő negyede inkább Roberts 40 évvel korábbi téziseit – azaz Parker elméletének eredeti magját – vette tüzetes kritika alá. Egyrészt a kiképzési gyakorlatot

²⁶ A neolit forradalom kifejezést V. Gordon Childe alkotta meg az 1920-as években. A „forradalom” kifejezés széleskörű elterjedésének egyik érdekes példája Thomas T. Allsennél fordul elő, aki egyfajta ázsiai perspektívából így ír Kelet-Európáról: „azok az államok és kultúrák, amelyekben hosszú története volt a nomádokkal való kölcsönhatásnak, és akik egy régebbi »lovass-forradalom« fenyegetése és varázsa alatt éltek, inkább [...] tévőáztak csatlakozni a »lőpor-forradalomhoz«”. (Saját fordítás – B. Sz. J.) *Thomas T. Allsen: The Circulation of Military Technology in the Mongolian Empire*. In: *Warfare in Inner Asian History, 500–1800*. Ed. Nicola Di Cosmo. Leiden 2002. 286.

²⁷ *Lynn Townsend White Jr.: Medieval Technology and Social Change*. Oxford 1962.; *Ákos Paulinyi: Revolution and technology*. In: *Revolution in History*. Eds. Roy Porter – Mikulas Teich. Cambridge 1986. 261–289.

²⁸ *Jeremy Black: Hadügyi forradalom? Az 1660 és 1792 közötti időszak tanúsága*. In: *A korai stratégiai i. m. 133–175.*

vizsgálva, másrészt csaták és ütközetek során tesztelve azok szavatosságát, az eredmény nála is hasonló volt, mint Parkernél, Parrott-nál vagy Lynn-nél. Nem látta sem a Roberts által vélelmezett helyszíneket, sem az időpontot érdemesnek kiemelni és kitüntetett szerephez juttatni, s az sem tűnt fel neki, hogy a pisztolylyal (is) felszerelt lovasság zsákutcába juttatta volna a lovassági taktikát, ami így jelentőségét veszítette volna a csatamezőkön, amíg Gusztáv Adolf vissza nem adta volna neki azt.²⁹

A torontói egyetemről Bert S. Hall viszont mind a könyvről – Kelly DeVries-vel³⁰ közösen – írt recenziójában, mind 1997-ben megjelent saját könyvében még radikálisabban elutasította Parker megközelítését.³¹ Technikatörténész létére – vagy épp ezért – úgy látta, hogy „akárcsak a gazdaságtörténészek egész nemzedéke, Parker a technikát egyfajta ’fekete dobozként’ használja olyan elsődleges *explananként*, amelynek a természete önmagában megmagyarázhatatlan”.³² Ezért elvetette a hadtörténeti változások esetében a Parker téziseit átható leegyszerűsítő technikai determinizmust (ami miatt például drasztikusan elhanyagolta egy egyszerű, de fontos fegyver, a pika szerepét), amely így visszalépésnek tűnt a szemében még a teória ősforrása, Hans Delbrück munkásságához képest is.³³ Ő ehelyett inkább egyfajta evolúciós szemlélettel vizsgálta a késő középkori és kora újkorai európai változásokat, és azt hangsúlyozta, hogy számos olyan kihívásra – mint például a természetben előforduló salétrom hiánya Európában, a sima csövű lőfegyverek esetében a ballisztika korlátai, minőségi, hatékony, megbízható és erőteljes puskapor gyártásának nehézségei – csak fokozatosan találták meg a jó választ, így a *forradalom* terminus aligha tűnik a legmegfelelőbb címkének.³⁴

Az itáliai reneszánsz hadtörténet elismert specialistája, a Warwick University professzora, Michael Mallett is ugyanígy jelezte könyvismertetésében, hogy a lőfegyvereket és azok hatását abszolutizáló, technikai determinizmuson alapuló

²⁹ *David Elis: The Military Revolution in Sixteenth-century Europe.* London 1995. 6–42.

³⁰ A középkori európai had- és technikátörténet kutatója a marylandi Loyola Universityn, s Hallhoz hasonlóan a Parker-tézisek technikai determinizmusának kemény bírálója.

³¹ „Eddig az egyetlen lényegi bírálatot Bert S. Hall és Kelly R. DeVries fogalmazta meg egy hétoldalas ismertetésben – írta Parker 1995-ben – az ismertetés terjedelme azonban félrevezető, mivel bírálatuk 90 százaléka az általam közölt időpontokat, tényeket és a lábjegyzeteket támadja.” (*Parker, G.: A hadügyi fordalom védelmében* i. m. 63.) Az az elvi kérdés viszont nem merült fel ezek után, hogy vajon juthat-e a kutató helyes eredményre tendenciózusan összeválogatott adatokra épített téves következtetések felhasználásával?

³² *Technology and Culture* 31. (1990) 3. sz. 500–507., itt: 501–502. A recenzió emellett még számos olyan témához fűzött fontos megállapításokat, amelyek később kulcsszerephez jutottak Parker téziseinek kritikájában.

³³ Delbrück az 1470-es évekkel, az új típusú szálfegyverekkel felszerelt gyalogság győzelmeivel kezdi nagy hadtörténeti összefoglalójában a modernitásról szóló részét. Lásd *Delbrück, H.: Geschichte der Kriegskunst* i. m.

³⁴ *Bert S. Hall: Weapons and Warfare in Renaissance Europe.* Baltimore 1997.

Parker-féle gondolatmenet a vizsgált korszak kezdetén biztosan durván leegyszerűsítő és ezért félrevezető is. Számára is nyilvánvaló volt, hogy a francia ostromtüzérség a valóságban korántsem volt annyira hatékony az 1490-es évek itáliai hadjárataiban, mint azt a kortárs történétírók művei sugalmazták. A *forradalom* első lépése, a gyalogság szerepének átértékelődése pedig a svájci pikások győzelmeihez kötődik – nem pedig például a kézi tűzfegyvereket ténylegesen tömegesen használó velencei milíciához.³⁵

Az erős kritikát megfogalmazó szerzők közé tartozott a 16. századi angol-skót háborúk szakértője, Philip Gervase is, akinek 1999-ben megjelent könyvében közlőről tanulmányozhatjuk, hogy – míg 1513-ban az angol sereg színvirága VIII. Henrikkel az élen a kontinensen hadakozott – a hátrahagyott, középkori fegyverekkel, hosszújjal és billet felszerelt angol területvédelmi erők katasztrofális vereséget mértek a reformer skót királynak, Jakabnak a francia szakértők segítségével, „korszerű” tüzérséggel és pikákkal felszerelt hadseregére.³⁶ Ahogy az 1547. évi Pinki Clugeh-i csatát az angolok javára eldöntő pisztolyos német zsoldos lovasság sem mutathatja a lovasság hanyatlásának biztos jeleit, úgy könyvéből az is világossá válik, hogy nehezen hihetünk a modernizációs trendekhez való csatlakozás automatikusan érkező „áldásaiban”, ahogy általában a lovasság szerepének a 16. században már szinte közhelyszerűen emlegetett leértékelődése sem annyira nyilvánvaló.³⁷ A kor hadügyi változásai ugyanis – amellet, hogy korántsem szorították oly mértékben háttérbe a csatadöntő nehézlóvasságot, mint azt sok kutató sokáig rendületlenül hitte – az erődítések és ostromok jelentőségének ismételt felértékelődése miatt szerte Európában igen fontos szerephez juttatták a kor legkülönbébb könnyűlovas csapatnemeit is.³⁸

A kritikusok legkülönbébb munkái jelzik tehát, hogy elegendő véletlenszerűen kiválasztott példa esetében gyorsan világossá válhat: minden olyan modell, amely Parkeréhoz hasonló módon – a hadtörténeti adatok gondosan előválogatott láncolatára épített – monokauzális megközelítéssel próbálja értelmezni a történelmi eseményeket, egy részletesebb megközelítési móddal ütköztetve a legtöbb esetben szinte magától értetődően tévesnek fog bizonyulni. Amikor a modellt egy tetszőlegesen kiválasztott esemény esetében utólagos „jósásra” szeretnénk felhasználni, a részletek iránt fogékony, hagyományos *operatív military history* művelője, a „szakember” rendre szembe fog kerülni az „elméletet alkotó tudóssal”.

³⁵ Renaissance Quarterly 45. (1992) 2. sz. 377. Vö. *Michael. E. Mallett – John Rigby Hale: The Military Organization of a Renaissance State. Venice c. 1400 to 1617. London–New York 1984. 79–80.*

³⁶ *Philips Gervase: The Anglo-Scottish Wars, 1513–1550. A Military History. Woodbridge 1999. 109–133.*

³⁷ *Gervase, P.: The Anglo-Scottish Wars i. m. 1999. 193–200.*

³⁸ Uo. 9–41.

Ha azonban a „Nagy Elmélet” már belekényszerítette a maga Prokusztész-ágyába a régről ismert információkat, abból újabb és újabb problémák keletkeznek. Érdemes egy pillantást vetnünk arra a tendenciózusan kiválasztott, gyakran szinte anomáliának számító adatokból összeállított adatsorra, amely révén Parker kívánta – sajnos a kora újkor jó részében egyáltalán nem tipikus³⁹ – létszámadatokkal demonstrálni a 15–17. században az európai hadseregek drasztikus létszámnövekedését. Ugyan számos kritikusa jelezte, hogy ez a növekedési tendencia aligha hozható oly módon összefüggésbe a *trace italienne* erődítési szisztéma elterjedésével Európában, mint azt ő állította, de ettől még mindez a korszak vége felé már nyilvánvaló volt. Arról azonban nem esett szó, hogy egy új összetett monarchia egyes országainak területein egyáltalában nem a jelzett mértékben nőhetett a hadseregek létszáma a 14–15. századhoz képest, ahogyan az Oszmán Birodalom haderejének növekedése is nyilván összefüggött a hódításai nyomán növekedő területei mértékével.⁴⁰ Amikor III. vagy IV. Fülöp katonáit számláljuk össze, akkor ezt a haderőt nem csupán Kasztília és Aragónia korábbi seregeivel, és nem is egy másik korabeli európai állam, hanem az általuk uralt összes állam korábbi együttes katonai potenciáljával kell összevetni: a velencei diplomácia szerint az 1420-as években Kasztília 30 000, Aragónia 12 000, Portugália 6000, Nápoly 12 000, Milánó 10 000, a burgundi herceg pedig 3000, azaz a később Habsburg uralom alatt álló területek összesen 73 000 lovast tudtak állítólag a saját védelmükre kiállítani – és akkor ezen országok nem megvetendő létszámú gyalogságáról még nem is esett szó.⁴¹

A problémák egyik forrása nyilván az volt, hogy Parker – aki a saját részterületén megbecsült, jól tájékozott „szakember” volt – elvileg egyedül látott neki a kora újkori világ teljességére kiterjedő anyag feldolgozásának, ami aligha tette lehetővé, hogy egyforma mélységben tudjon foglalkozni minden további résztermával. (Főleg, hogy azok jó részének ismeretanyaga angolul vagy spanyolul nem is volt hozzáférhető, ami pedig nyilvánvalóan nem segítette a magányos elméletalkotót a korlátok felmérésében.⁴²) Így pedig minél nagyobb ívűvé vált Parker keze

³⁹ Hall, B. S.: *Weapons and Warfare* i. m. 206–210.; Hogy ki tudja mutatni a „növekedést” már a 16. század első felében is, Hispánia esetében egy alacsony, 1492. évi 20 000 fős bázis számról indít, holott az ezt megelőző években Kasztília és Aragónia összességében ennek a háromszorosát, sőt négyeszeresét is képes volt kiállítani. (*Albert D. McJoynt: Introduction to The Art of War in Spain. The Conquest of Granada, 1481–1492, by William H. Prescott. London 1995. 30.*)

⁴⁰ *Agoston G.: Európa* i. m. 15–42.

⁴¹ *Translations and reprints from the original sources of European history. No. 3. Period of the Later Reformation. Ed. Merrick Whitcomb. Philadelphia 1896. 15–16.* (A forrásra Romhányi F. Beatrix hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök neki.)

⁴² E jelenség pszichológiai hátterének magyarázatát később Justin Kruger (University of Illinois) és David Dunning (Cornell University) tárta fel: *Unskilled and Unaware of It. How Difficulties in*

nyomán az elmélet, annál sebezhetőbb is lett az egyes érintett témák részleteit jól ismerő szakértők túsúrásaival szemben.

A 18. századi brit történelem specialistájaként induló, ám ezen túl remek szervezőkészséggel is megáldott, mára igencsak sokoldalúnak bizonyuló Jeremy Black pedig a saját területét érintő észrevételein túl immár képes volt „világméretűvé” növelni a Parkerre zúduló kritikát azzal, hogy tematikus kötetekbe szerkesztette közzé az egyes térségek Parkerénál értelemszerűen mélyebb helyismerettel rendelkező specialistáinak összefoglaló tanulmányait, majd ezek nyomán Black maga is előállt újabb hasonló tematikájú kötetekkel Európára és a világra, nagyjából minden évszázadra is külön-külön. (Ebben a „sorozatban” kapott helyet a magyarok közül egyedüliként Ágoston Gábor is.)

Ez a kritikai hiperaktivitás Parkernek is szemet szúrt, aki nem kevés malíciával állapíthatta meg, hogy tanult kollégája olyan termékeny író, hogy már-már intézményesült: az ő művei – a „Black History” – már önmagukban is kitesznek egy-egy szekciót a könyvesboltokban épp úgy, mint a világtörténelem vagy a nő-történet.⁴³ A két szerző szó szerint is „összemérte” tollát a hadügyi forradalom kapcsán,⁴⁴ sőt Black egyik könyvét Parkernek is ajánlotta (⁴⁵), és vitájuk nem akadályozta meg abban sem, hogy írjon a Parker tiszteletére 2012-ben összeállított tanulmánykötetbe is.⁴⁶

A Jeremy Black által fontosnak tartott hadtörténeti diverzitás bemutatása azonban igen jótékony hatást gyakorolt a teória körüli vitákra. Ő ugyanis szívesen dolgozott azon, hogy kimutassa: Parker eredeti, merev centrum-periféria modellje, amiben a központból az európai kolonizáció révén szinte sugárirányban és direkt módon terjed a világban a „hadügyi forradalom” technikája és ismeretanyaga – tarthatatlan. Az ugyanis ebből a modellből nyilvánvalóan nehezen volt levezethető, hogy a vélelmezett korai európai dominancia mellett hogyan is születhettek a korai 16. századi nagy muszlim „lőporbirodalmak”

Recognizing One’s Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments. *Journal of Personality and Social Psychology* 77. (1999) 1121–1134.

⁴³ *Geoffrey Parker: Military Revolution, Past and Present*. In: *Recent Themes in Military History*. Ed. Donald A. Yerxa. Columbia 2008. 11.

⁴⁴ *Recent Themes in Military History*. Ed. Donald A. Yerxa. Columbia 2008. 11–25.

⁴⁵ „Külön öröm számomra, hogy Geoffrey elfogadta ennek a kötetnek az ajánlását. Munkája mindig inspirációt jelentett. Ő egy nagyszerű, bölcs és következetes tudós.” (Saját fordítás – B. Sz. J.) *Jeremy Black: War and the World. Military Power and the Fate of Continents, 1450–2000*. New Haven–London 1998. V. 2.

⁴⁶ *The Limits of Empire. Case of Britain*. In: *The limits of empire: European imperial formations in early modern world history. Essays in honour of Geoffrey Parker*. Eds. Tonio Andrade – William Reger. Farnham 2012.

(az Oszmánok, a Szafavidák és a Mogulok)⁴⁷, mint ahogy az sem, hogy a lőpor „őshazájában”, Kínában – majd pedig Koreában – pontosan miféle szerepet is kapott volna már a Ming-korban az európai hatás a különféle lőfegyverek igen széles körű és kifinomult használatában.⁴⁸ Időközben magának Parkernek is be kellett látnia, hogy – az általa a „hadügyi forradalom” szinte ikonikus elemének tartott metódust – a sortűz és ellenmenet kombinációját sem lehet pusztán európai exportnak tekinteni mindenütt Ázsiában, így például a 16. század közepi Japán esetében sem.⁴⁹ Sőt, ő maga is eljutott a Black által alkalmazott modellhez: az egyes általa kevésbé ismert területeken már helyi specialistákkal együtt írtak cikkeket, amiben (például Ázsia esetében) már igencsak máshová tette a hangsúlyokat, mint a könyve első kiadásában. A közös munka gyümölcsözőnek bizonyult: „Parker és Sanjay Subrahmanyam egy közös esszében elhárította az elmélet teleológiai pályáját és globalizálta a diskurzust, figyelembe véve azon különböző módozatokat, ahogyan a korai modern korszakban számos ázsiai társadalom a lőfegyvereket fogadta.”⁵⁰

A húsz évnyi vita után kirajzolódó „eredményt” jól tükrözik azok a finoman szkeptikus gondolatok, amelyeket a readingi egyetem oktatója, Frank W. Tallet és szerzőtársa Davis J. B. Trim fogalmazott meg 2007-ben az elmélet karrierjéről: „Az európai hadviselést ebben az időszakban általában egy késő középkori vagy egy korai modern szemszögből közelítették meg, ami komoly zavart okozott [...] bár a hadügyi forradalmi tézisést nem övezi általános egyetértés a hadtörténeszek között, széles körben elfogadták a szociológusok, például Charles Tilly és Michael Mann; [...] és a gazdaságtörténeszek, mint például John Brewer és Jan Glete, akik mindannyian olyan jelentős katonai változásokat látnak – ha nem is forradalmiakat –, amelyek integrálódnak az államfejlődésbe és a szélesebb körű politikai fejlődésbe.”⁵¹

⁴⁷ *Marshall Hodgson: The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization III. The Gunpowder Empires and Modern Times. Chicago 1974.*

⁴⁸ *Andrade, T.: The Gunpowder Age i. m. 55–72., 135–187. Vö. Tonio Andrade – Hyeok Hweon Kang – Kirsten Cooper: A Korean Military Revolution? Parallel Military Innovations in East Asia and Europe. Journal of World History 25. (2014) 47–80.*

⁴⁹ *Geoffrey Parker: The Limits to Revolutions in Military Affairs. Maurice of Nassau, the Battle of Nieuwpoort (1600), and the Legacy. Journal of Military History 71. (2007) 331–372.*

⁵⁰ *Rolf Loeber – Geoffrey Parker: The Military Revolution in seventeenth-century. Ireland. In: Ireland from Independence to Occupation, 1641–1660. Ed. Jane H. Ohlmeyer. Cambridge 1995. 66–88.; Geoffrey Parker – Sanjay Subrahmanyam: Arms and the Asian. Revisiting European Firearms and their Place in Early Modern Asia. Revista de Cultura (Macau) 26. (2008) 32., a reflexiót lásd *Richard M. Eaton – Philip B. Wagoner: Warfare on the Deccan i. m. 42. (Saját fordítás – B. Sz. J.)**

⁵¹ *European Warfare, 1350–1750. Ed. Frank Tallett – D. J. B. Trim. Cambridge 2010. 1., 7. (Saját fordítás – B. Sz. J.)*

Kétségtelen, hogy Parkernek hadtörténetíróként sikerült egyfajta „nyelvi fordulatot” elérnie – ami csak igen kevés kollégájának jutott osztályrészül –, hisz alighanem hosszú időre átkeresztelte vizsgált témáit, amit az ő fellépése előtt a 16–17. század esetében jobbra *Renaissance Warfare*-nek, a 18. század esetében pedig inkább az *Ancien Régime*, vagy az abszolutizmus hadművészetének és hadügyének, valamint reneszánsz és barokk erődépítészetnek neveztek. Az új „hadügyi forradalom” kifejezés pedig magába sűrítette – sok esetben azonban egyszerűen csak átvette – a hatás, kölcsönhatás, átalakulás, innováció, modernizáció és reform szavak helyét és jelentését a történeti szakirodalomban.⁵² Ez a sokszor igen kuszának tűnő halmaz azonban bedobozolva és Parker által közös címkével ellátva jól használható építőkönek bizonyult a hadtörténethez képest sokkal inkább elmélet-centrikus történeti közgazdaságtan és szociológia számára. Ennek a megközelítésmódnak köszönhetően született tehát meg a hadügyi forradalom vita oldalhajtasaként a vizsgált kora újkori jelenségkör állam-centrikus elméleti keret, a *fiskális-katonai állam* teória is.⁵³

Távolságtartás a Centrumban – „másodvirágzás” a Periférián?

Nem nélkülözi azonban a tanulságokat annak felvázolása sem, hogy minden kritika dacára hol is él tovább máig Parker elmélete – vagy legalábbis hol használják fel annak frazeológiáját –, és hol nem sikerült igazán gyökeret vernie. Úgy tűnik, hogy magán az angol tematikájú történetírásán belül már viszonylag korán eldőlt a Roberts-Parker tézisek sorsa: mivel a saját térségük a kora újkorban hosszú időn át gyakorlatilag kimaradt a Parker által felvázolt nagy folyamatból,⁵⁴ így a nagyszabású „világmagyarázator” kínáló hadügyi forradalom teóriával szemben – vagy mellé – e témakör kutatói inkább kisebb volumenű, egy-egy időszakhoz vagy egy-egy aspektushoz kötődő „forradalmakat” állítottak. A változások kezdete így visszacsúszhatott az angol katonai dicsőség fénykorába, a késő középkorba, ahol megjelent a 14. századi gyalogsági forradalom fogalma,⁵⁵ de emellett

⁵² A legtöbb esetben azonban pusztán a lőfegyverek megjelenését vagy elterjedését leíró értelemben használják.

⁵³ Összefoglalóan lásd *Mark Knights: Fiscal-Military State*. In: Oxford Bibliographies (<http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199730414/obo-9780199730414-0073.xml>, letöltés 2018. márc. 10.).

⁵⁴ Kiválóan tükrözi a helyzetet *John M. Stapleton, Jr.* 1994. évi MA tézisének címe az Ohioi Egyetemen: “Importing the Military Revolution: William III, the Glorious Revolution, and the Rise of the Standing Army”. Az augustai egyetem oktatója igen finom mértéktartással kezelte a problémát. Lásd *Mark Charles Fissel: English Warfare, 1511–1642*. London–New York 2001. 47., 146., 181–183.

⁵⁵ A százéves háborúval foglalkozó amerikai Clifford J. Rogers a gyalogság és tüzérség jelentőségének középkori növekedési ciklusaira irányította rá a figyelmet, magát a „forradalom” elnevezés létjogosultságát is teljes joggal kétségbe vonta. Kelly DeVries pedig a „forradalom” időhatárának 14. századig való

már az egyes királyok forradalmairól – a 14. században III. Edvardéről, a 16. században pedig VIII. Henrikéről – is írtak,⁵⁶ aminek révén tulajdonképpen az angol történelem esetében egészen jól meg lehetett kerülni magát a felvetődött problémát: a szigetországról rendelkezésre álló ismertanyag milyen mértékben is feleltethető meg Parker sémáinak.⁵⁷

Látszólag meglepő, de valójában nagyon is érthető, hogy a Parker által a „hadügyi forradalom” magterületének megtett, s ma is Európa fejlett centrumának számító nagy országok kutatóit viszont nemigazán hozta lázba az elmélet: akár francia,⁵⁸ akár német⁵⁹ viszonylatban vizsgáljuk a kérdést, viszonylag kevés nyomát találni annak, hogy tartósan és érdemben építettek volna Roberts és Parker téziseire. Ezeknek az országoknak ugyanis még nyilvánvaló módon meg volt a saját külön nyelvi-tudományos univerzumuk, amelyben hagyományosan a saját belső kérdésfeltevéseik alapján folytatják a saját vitáikat. Kivételt talán csak a magterület kellős közepén található kis Hollandia esete képez, ahol a téma kutatóinak sajátos nyelvi elszigeteltségük okán maguk a holland tudósok ugyan kissé későn, de végül mégis megragadták a tálcán kínálkozó lehetőséget, hogy érdemben és támogatólag kapcsolódjanak be a saját történelmük egy igen fontos szakaszát érintő angolszász diskurzusba. A kutatók azonban ott – éppúgy,

előrehozást javasolta, s úgy vélte, hogy nem találni közvetlen ok-okozati kapcsolatot a technikai fejlődés és a hadügyi változások között.

⁵⁶ III. Edvard tevékenységét és győzelmeit Clifford J. Rogers interpretálta elsőként, mint „hadügyi forradalmat”. Lásd *The Military Revolutions of the Hundred Years' War*. *The Journal of Military History* 57. (1993) 241–278.; *Andrew Ayton*: Katonai forradalom a 14. századi Angliában. *Aetas* 10. (1994) 4. sz. 5–27.; *James Raymond*: Henry VIII's Military Revolution: The Armies of Sixteenth-Century Britain and Europe. London 2007.

⁵⁷ Ezt a távolságtartást érzékelteti Philip Gervaise egyik előadásának címe is: *England; Scotland and the European 'Military Revolution', 1480–1560*. (Richard III Foundation symposium, Dixie Grammar School, Market Bosworth, 2013. augusztus), – aki azonban épp ezért mégis vállalkozott egy elemzésre.; David Eltis véleménye elég lesújtó e tekintetben. Lásd *Eltis, D.*: *The Military Revolution* i. m. 99–135.

⁵⁸ A War and Society megközelítés legfontosabb francia képviselője, André Corvisier melegen üdvözölte Parker könyvét. Lásd *Revue Historique* 283. (1990) 2. sz. 375–376.; A távolságtartóbb megközelítés példája *La révolution militaire en Europe – XVe-XVIIe siècles, actes du colloque... 4 avril 1997 à Saint-Cyr Coëtquidan*. Ed. Jean Bérenger. Paris 1998. (Meglepő módon a konferencia nagy teret szentelt a dunai Habsburg Monarchiának.); Az elmélet továbbfejlesztett francia változata államtörténeti megközelítésben íródott és a *Revolution in Military Affairs (RMA) koncepció felé közelít*. Lásd *Laurent Henninger*: *La „révolution militaire”*. *Quelques éléments historiographiques*. Mots. *Les langages du politique* 73. (2003) 87–94.; *Michel Fortmann*: *Les cycles de Mars – Révolutions militaires et édification étatique de la renaissance à nos jours*. Paris 2009.

⁵⁹ Az alapvetően társadalomtörténeti beállítottságú német hadtörténetírásban is felbukkant egy-két szerzőnél, de elsősorban a 18. századi sajátos német államfejlődéshez kapcsolódva. Lásd *Jürgen Lub*: *Ancien Régime Warfare and the Military Revolution. A Study*. (Baltic Studies) Groningen 2000.; *Thomas Wollschläger*: *Die Military Revolution und der deutsche Territorialstaat. Determinanten der Staatskonsolidierung im europäischen Kontext 1670–1740*. H. n. [Books on Demand Verlag] 2004.

mint eredetileg Roberts – nem kifejezetten a technikai fejlődés fontosságát hangsúlyozták:⁶⁰ Olaf Nimwegen például a holland hadsereg esetében a Roberts és Parker által is kiemelt 1600 körüli „taktikai forradalom” létjogosultságát elismerve emellé odaállította Black nyomán az 1670–1680 tájkán végbemenő „szervezeti forradalmat” is.⁶¹ A 16. századi Németalföld történetén osztozkodó másik modern állam, Belgium érdekelt kutatói talán megosztottabbak. Egyesek a francia nyelvterületen erős hadiépítészeti stúdiumok felől szemlélve a jelenséget alapvetően kritikusként bizonyultak Parker felületességével szemben,⁶² a középkorászok viszont szívesen látnák Merész Károly burgundi herceget a hadügyi forradalom „feltalálójának”.⁶³

Ugyanakkor egyre világosabb lett, hogy az egykor fontos szerepet játszó, de az elmúlt két-három évszázadban már csupán a fejlett atlanti Európa perifériájának, félperifériájának számító déli katolikus országok jelentőségének leértékelése, a hozzájuk kötődő személyiségek jelenlétének feltűnő hiánya nem pusztán a véletlen műve volt a „haladást” hagyományosan a protestantizmussal azonosító angolszász szakirodalomban.⁶⁴ Így Parker elmélete egyfajta történeti korrekció lehetőségét kínálja ezeknek az egykor többnyire a Habsburgokhoz kötődő területeknek – még akkor is, ha az elmélet az ottani kutatók szerint is kiegészítésekre, azaz kiterjesztésre szorul. Ennek révén ugyanis nem csak az demonstrálható, hogy egykor részesei voltak ennek a modernizációs folyamatnak (mint Magyarország esetében),⁶⁵ hanem egyenesen az is, hogy valójában épp ők maguk indították el azt, kezdve a Parker által ikonikus jelentőségűvé emelt sortűzzel és ellenmenettel.⁶⁶ Az olaszok

⁶⁰ *Jaap A. de Moor*: Experience and Experiment. Some Reflections upon the Military Developments in 16th- and 17th century Western Europe. In: Exercise of Arms. Warfare in the Netherlands, 1568–1648. Ed. Marco van der Hoeven. Leiden–New York–Köln 1997. 17–32.

⁶¹ *Olaf Nimwegen*: The Dutch Army and the Military Revolutions, 1588–1688. Wodbridge 2010. 1–18.

⁶² *Pieter Martens*: Siege warfare (early modern). In: The Encyclopedia of War IV. Oxford 2012. 1987–1994.

⁶³ *Quentin Verreycken*: Charles le Hardi a-t-il inventé la révolution militaire? In: Pour la singulière affection qu’avons a luy. Études bourguignonnes offertes à Jean-Marie Cauchies. Eds. Paul Delsalle et al. Turnhout 2017. 515–522. Vö. *David S. Bachrach*: A Military Revolution Reconsidered. The Case of the Burgundian State Under the Valois Dukes. Essays in Medieval studies 15. (1998) 9–17.

⁶⁴ *Jeremy Black*: Military Revolutions and Early Modern Europe: the Case of Spain. In: Guerra y sociedad en la monarquía hispánica: política, estrategia y cultura en la Europa moderna (1500–1700). Eds. Enrique García Hernán – Davide Maffi. Madrid 2006. 17–30., különösen: 20–21.

⁶⁵ *József Kelenik*: The Military Revolution in Hungary. In: Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. Eds. Géza Dávid – Pál Fodor. Leiden–Boston–Köln 2000. 117–159.

⁶⁶ *Luis Costa e Sousa*: From Tangier to Alcácer Quibir. The Portuguese Military Revolution (Re)visited. Portuguese Studies Review 23. (2015) 1–29.; *René Quatrefages*: La revolución militar moderna: el crisis español. Madrid 1996.; *Fernando Gonzalez de Leon*: Spanish Military Power and the Military Revolution. In: Early Modern Military History, 1450–1815. Ed. Geoff Mortimer. Basingstoke 2004. 25–42.; *Lorraine White*: Guerra y revolución militar en la Iberia del siglo XVII. Revista d’història moderna. Manuscripts 21. (2003) 63–93.; Itáliáról újabban lásd *Luciano Pezzolo*: La “rivoluzione militare”: una

a hadiépítészetben⁶⁷ és ostromművészetben, a spanyolok pedig a gyalogsági tak-
tikában alkottak új minőséget, s elsőként ők is közvetíthették a világban ennek
eredményeit.⁶⁸

Eddig sokkal kevésbé tűnik „kifizetődőnek” ez a vita Kelet-Közép-Európa szá-
mára. A mi régióinkban a közelmúltig is legfeljebb egy-egy lengyel és cseh szakem-
ber szentelt komolyabb figyelmet a témakörnek. Úgy tűnik, hogy e kutatók még
saját közegükben is elszigeteltek lehetnek, s állásfoglalásaiktól függetlenül az ő né-
zeteik eddig még nem is jutottak át a nyelvi különbségek által emelt korlátokon.⁶⁹
A Mediterrán világon túl ugyanis inkább a 16–17. századi változások nagy kata-
lizátora, az Oszmán Birodalom, illetve a jövő félelmetes nagyhatalma, az Orosz
Birodalom került az angolszász vizsgálatok fókuszába.⁷⁰ (Ami persze magyarázható
azzal, hogy a globális hadtörténetírás – érthető módon – hagyományosan mindenek-
előtt a nagy birodalmakra koncentrál.) A mai török és orosz történetírásban pedig (a
spanyol esethez hasonlóan) szintén a elfogadó-kiterjesztő értelmezés jelenik meg.⁷¹

prospettiva italiana 1400–1700. In: *Militari in età moderna: la centralità di un tema di confine*.
Milano, 20 giugno 2004. Eds. Alessandra Dattero – Stefano Levari. Milano 2006. 15–62.

⁶⁷ Ezt a lehetőséget Itáliában már a második világháború előtt felfedezték. Lásd *Leone Andrea Maggiorotti*: *Architetture e architetture militari. Gli architetti militari italiani nella Spagna, nel Portogallo e nelle Loro colonie. L'opera del genio italiano all'estero*. Roma 1939.

⁶⁸ *Fernando Gonzalez de Leon*: *Doctors of Military Discipline. Technical Expertise and the Paradigm of the Spanish Soldier in the Early Modern Period*. *The Sixteenth Century Journal* 27. (1996) 61–85.; *Eduardo de Mesa Gallego*: *Innovaciones militares en la Monarquía Hispánica durante el siglo XVI: origen y desarrollo*. In: *Guerra y sociedad en la Monarquía Hispánica. Política, estrategia y cultura en la Europa Modern*. Eds. Enrique García Hernán – Davide Maffi. Madrid 2006. 537–552.

⁶⁹ Lásd 4. jegyz. Vö. egy 2015-ben megrendezett, a címe szerint *Military Revolution* tematikájú konferencián valójában a nyitóelőadást tartó Maron volt az egyetlen előadó, aki a szorosan vett témáról beszélt. A magyarországi recepcióról lásd *Bagi Zoltán*: *A hadügyi forradalom elméletének rövid összefoglalása*. In: *Mozaikok a Magyar Királyság 16–17. századi történelméből*. Szerk. Horváth Adrienn – Bagi Zoltán. Bp. 2012. 141–158.; A román kutatók lengyel, illetve erdélyi viszonylatban érintették a teóriát, lásd *Ovidiu Cristea*: *In visceribus regni. Constrângerii militare în timpul Războiului cel Lung*. *Revista istorică* 17. (2006) 141–152.; *Florin Ardelean*: *Organizare militară în Transilvania princiară. Comitate și domenii fiscale*. Doktori (PhD) értekezés. Cluj-Napoca 2010. 13–21.; *Florin Ardelean*: *Military Leadership in the Transylvanian principality. The captain general in the second half of the Sixteenth Century*. *Banatica* 26. (2016) 337–350.

⁷⁰ Például *Brian Davies*: *The development of Russian military power, 1453–1815*. In: *European Warfare, 1453–1815*. Ed. Jeremy Black. London 1999. 145–179.; *Uő*: *The Foundations of Muscovite Military Power, 1453–1613*. In: *The Military History of Tsarist Russia*. Eds. Frederick W. Kagan – Robin Higham. New York 2002.; *The Military and Society in Russia, 1450–1917*. Eds. Eric Lohr – Marshall Poe. Leiden–Boston 2002.; *Carol Belkin Stevens*: *Russia's Wars of Emergence: 1460–1730*. Harlow 2007.; *Gábor Ágoston*: *Military transformation in the Ottoman empire and Russia, 1500–1800*. Kritikáját lásd *Explorations in Russian and Eurasian History* 12. (2011) 281–319.; *Gábor Ágoston*: *Ottoman Warfare in Europe 1453–1826*. In: *European Warfare, 1453–1815*. Ed. Jeremy Black. London 1999. 118–263.; *Virginia Aksan*: *Ottoman War and Warfare 1453–1812*. In: *War in the Early Modern World*. Ed. Jeremy Black. London 1999. 147–175.; *Gábor Ágoston*: *Guns for the Sultan: Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge 2006.

⁷¹ A kiterjesztő kritika irányát lásd *Colin Imber*: *Ibrahim Pecevi on war: a note on the European 'military revolution'*. In: *Frontiers of Ottoman Studies II*. Eds. Colin Imber – Keiko Kiyotaki – Rhoads

Hasonló, de jóval korlátozottabb „integrátori” szerepet tölt be a Parker-tézisek gondolatmenetének vagy legalább frazeológiájának feltűnése olyan egészen távoli tájak esetében – például a 17–18. században az Orosz Birodalmon túl keletre Belső-Ázsia,⁷² Irán⁷³ vagy Délkelet-Ázsia (Sziám,⁷⁴ Kambodzsa⁷⁵), illetve a nyugati irányban pedig Marokkó,⁷⁶ sőt Észak-Amerika⁷⁷ –, ahol a vizsgált jelenségeket többnyire csak komoly megszorításokkal lehet megfeleltetni a „hadügyi forradalom” teória eredeti téziseinek. Így esetükben a felhasznált fogalomkészlet egyfajta mutációjának lehetünk szemtanúi. E szerteágazó jelenség képviselői nem is feltétlenül az adott régiók nemzeti tudományosságából kerülnek ki, hanem jellemzőbb, hogy ők maguk is részei az angolszász tudományos közösségnek, amelyben a saját témáikat ilyen módon vélhetően jobban pozícionálhatónak látják.

Mindez rávilágít az ilyen típusú tudományos diskurzus egyik alapvető jellegzetességére. Az angol nyelvi közeg „közérthetősége” elfedheti ugyan, de ez a diskurzus jó ideig valójában a régi nemzeti, illetve (a nyugat-európai nemzetállamok gyarmatosító múltja okán) legfeljebb az egykori birodalmi keretben zajlott, amelyekbe infrastrukturális, nyelvi okokból – és a személyes kapcsolatok gyakori hiányának nem becsülhető jelentősége miatt – igen nehéz a

Murphey. London–New York 2004. Vö. *Günhan Börekci*: A Contribution to the Military Revolution Debate. The Jannissaries Use of Volley fire during the Long Ottoman – Habsburg War of 1593–1616 and the Problem of Origins. *Acta Orientalia* 59. (2006) 407–438.; *Vitalij Viktorovics Penszkoj*: Voennaja revolucija v Evrope i vooryzsjonnie szili Roszii vtoroj polovini XV–XVIII vv. ot druzsini k reguljarnoj armii. Moszkva 2004.

⁷² *Spencer Haines*: The ‚Military Revolution’ Arrives on the Central Eurasian Steppe. The Unique Case of the Zunghar (1676–1745). *Mongolica: An International Journal of Mongol Studies* 51. (2017) 170–185.

⁷³ *Rudi Matthee*: Unwalled Cities and Restless Nomads: Firearms and Artillery in Safavid Iran. In: *Safavid Persia. The History and Politics of an Islamic Society*. Ed. Charles Melville. London–New York 1996. 389–416.; *Michael Axworthy*: The Army of Nader Shah. *Iranian Studies* 40. (2007) 635–646.

⁷⁴ *Sven Trakulhun*: Suspicious friends. Siamese warfare, Portugal, and the ‚military revolution’ in Southeast Asia (1540–1700). In: *Unravelling The Myths of Southeast Asian Historiography. Essays in honour of Barend Jan Terwiel*. Hrsg. Volker Grabowsky. Bangkok 2011. 190–209.

⁷⁵ *Grégory Mikaelian*: Une ‚révolution militaire’ au pays khmer? Note sur l’artillerie post-angkorienne (XVI–XIXe siècles). *Udaya: Journal of Khmer Studies* 10. (2009) 57–134.

⁷⁶ *Weston F. Cook Jr.*: Warfare and Firearms in Fifteenth Century Morocco. 1400–1492. *War and Society* 11. (1993) 25–40.; *Weston F. Cook Jr.*: The hundred years war for Morocco: Gunpowder and the military revolution in the early modern Muslim world. Boulder 1993.

⁷⁷ „Az európai hadügyi forradalom vitájában háttérbe szorulnak az észak-amerikai változások. Nem állítom, hogy ez egy közvetlenül összehasonlítható tapasztalat. Például, tudjuk, hogy az indián nemzettek nem váltak transzatlanti hatalmakká a katonai gyakorlat és a haditengerészeti technológia változásai következtében. [...] De a tágabb elméleti kérdés továbbra is fennáll: milyen új politikai, kulturális és társadalmi vonatkozásai voltak az új haditechnikák és technológiák – a lőfegyverek és erődök – megjelenésének?” *Wayne E. Lee*: The Native American Military Revolution: Firearms, Forts, and Politics. In: *Empires and Indigenes. Intercultural Alliance, Imperial Expansion, and Warfare in the Early Modern World*. Ed. Wayne E. Lee. New York–London 2011. 49–79., idézet helye: 51. (Saját fordítás – B. Sz. J.)

„nyersanyagszállító” szerepkörön túl érdemben bekapcsolódni a távolból, a diskurzus valós „terét” jelölő, gyakran nem kellően feltérképezett formális és informális kereteken kívülről.

A lokalitás lehetőségei

Akármilyen módon kívánnánk is kapcsolódni a továbbiakban ehhez a diskurzushoz, fontos lenne leszögezni – legalább a magunk számára –, hogy az oly gyakran mintaadónak tekintett „nyugat-európai” hadügyi kultúra sem volt valójában valamiféle monolitikus egység a tárgyalt korszakban. A vitában résztvevő illinois-i John F. Lynn, a kora újkori francia hadsereg szakértője már rég felvetette, hogy nem számolhatunk még Európában sem azzal, hogy az egyes (például taktikai vagy szervezeti) minták egyszerűen valamiféle „centrumból” terjedtek volna a „periféria” felé, hisz például Franciaország is számos területen a maga külön útját járta – s ezzel mintegy meg is előlegezte az Európán belüli lokális hadi kultúrák fogalmát.⁷⁸ Nagy-Britannia esetében is világos volt a kutatók számára, hogy a szigeteken nem is egy, hanem legalább három különféle lokális hadi kultúra élt – kölcsönhatásban – egymás mellett, amelyek amellett, hogy különféle ütemben, de mégis folyamatosan adaptálták a kontinens felől érkező újdonságokat, ennek ellenére a legkülönbébb archaikus vonásaikat megőrizték.⁷⁹ S nyilvánvalóan nem volt ez másként Itália vagy a Hispán-félsziget esetében sem.⁸⁰

Tehát a 16. században még sokkal inkább érdemes lenne az európai állapotokat különféle versengő hadi kultúrák interakciójaként és egymás vívmányainak adaptációjaként leírni, mert valójában az első száz évben még nem nagyon lehetett tudni, hogy végül melyik is lesz a „nyerő kombináció”.⁸¹ A Magyar Királyság hadi kultúrája például mindig is őrzött olyan jelentős, Nyugat-Európaéhoz képest egyedi sajátosságokat, mint például a lovasság tömeges alkalmazása, melyek inkább „Kelet” örökségének tekinthetők – de elmondható ez a szomszédos Lengyelország esetében is –, amellyel egy többé-kevésbé azonos hadi kultúra részesei voltak a késő középkorban. Térségünk államai azonban nem pusztán „elszenvedői”, hanem aktív részesei voltak a kor

⁷⁸ Lynn, J. A.: Tactical Evolution i. m.

⁷⁹ Eltis, D.: The Military Revolution i. m. 99–135.; Fissel, M. C.: English Warfare i. m.

⁸⁰ Hispán-félszigetre lásd McJoynt, A. D.: Introduction to The Art of War i. m.; Itáliára lásd Mallett, M. E. – Hale, J. R.: The Military Organization i. m.; Maurizio Arfaioli: The Black Bands of Giovanni. Infantry and Diplomacy During the Italian Wars (1526–1528). Pisa 2005. 12–27.

⁸¹ Például az angol útkeresések gazdag irodalmát a korszakból lásd Eltis, D.: The Military Revolution i. m. 99–140.

hadügyi változásainak, amiben például Csehország különösen fontos jelentőséggel bírt.

Az 1970-es évek angolszász hadtörténeti irodalmában még jelen volt néhány kutató, akik releváns ismereteket tudtak közvetíteni erről a régióról,⁸² így nem meglepő, hogy Parker korai műveiben is előfordulnak a kelet-közép-európai térség valódi viszonyaira vonatkozó utalások, de úgy tűnik, végül ezek beható értelmezése is áldozatul esett a „Nagy Elméletbe” való besűrítésüknek.⁸³ Szerencsésnek mondható, hogy a vitában Robert I. Frost révén a 16–17. században a térség számottevő hatalmának számító Lengyelország hadtörténetéről elég korán fontos információk láthattak napvilágot.⁸⁴ (Ha ugyanis egy-egy kérdésben sikerült is új eredményeket megfogalmaznia magyar vagy lengyel kutatónak, ezek a munkák ritkán – s akkor is csak jókora késéssel – jelennek meg angolul.⁸⁵) Így érthető, hogy a Gusztáv Adolf alakját övező legendák „lebontásában” élen járó történészek eredményei miatt épp egy lengyel származású amerikai író, Richard Brzezinski munkái révén kerültek be az angolszász tudományos népszerűsítő irodalom vérkeringésébe, s nem véletlen az sem, miért épp a – baltikumi dominanciáét vívott harcban a svédekkel szemben alulmaradó – 17. századi Rzeczpospolita kutatói számára jelenthet kihívást a „hadügyi forradalom” teória a lengyel tudományosságban.⁸⁶

Így végül mégiscsak fény derülhetett arra, hogy Svédország királya 35 évesen nem a „semmitől” érkezett flottájával és hadseregével 1629-ben Pomeránia partjaira, mintha nem lett volna semmilyen előélete, s nem is vívott volna váltakozó sikerű harcokat szerte a Baltikumban dánok, oroszok, lengyelek ellen. Ez utóbbiak esetében a svédeknek bőven akadt tanulnivalója, s a lengyel lovasság elleni

⁸² *Gunther Erich Rothenberg*: The Austrian Military Border in Croatia, 1522–1747. Urbana 1960.; *Thomas M. Barker*: The military intellectual and battle. Raimondo Montecuccoli and the Thirty Years' War. Albany 1975.; *Rothenberg, E. G.*: Maurice of Nassau i. m. 32–63.

⁸³ Például már 1972-ben nyilvánvaló volt számára, hogy: „a németalföldi, a magyarországi vagy lombardiai hadviselés körülményeit – ahol széles körben elterjedtek a bástyák – nem szabad általánosítani más hadszíntereken, ahol nagyobb volt a tér a manőverezésre.” (*Parker G.*: The Army of Flanders i. m. 20. Sajtó fordítás – B. Sz. J.)

⁸⁴ Például *Robert I. Frost*: The Polish-Lithuanian Commonwealth and the Military Revolution. In: Poland and Europe. Historical Dimensions. Selected Essays from the Fiftieth Anniversary International Congress of the Polish Institute of Arts and Sciences of America I. Eds. James S. Pula – Marian B. Biskupski. (East European Monographs 390.) New York 1994. 19–47.; *Robert I. Frost*: The Northern Wars. War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721. Harlow 2000.

⁸⁵ Kelenik József angol nyelvű cikkének kommentje: „A »Nagy hadügyi-forradalom vita« részeként van néhány hibája, és túl sok figyelmet összpontosít egyes tényezőkre.” Good books on the Habsburg „Long War”. Topic, 2014. január 25. (<http://theminiaturespage.com/boards/msg.mv?id=333711>, leltöltés 2018. márc. 8.)

⁸⁶ *Richard Brzezinski*: The Army of Gustavus Adolphus. Infantry. London 1991.; *Uő*: The Army of Gustavus Adolphus: Cavalry. London 1993.; *Karol Łopatecki*: Wstęp – a Rewolucja militarna című alfejezet. In: Jan Kunowski: Ekspedycja inflantska 1621 roku. Białystok 2007. 81–106.

küzdelem tanulságai és hatásai rövid időn belül forradalmasították szinte az egész nyugat-európai lovassági harcászatot.⁸⁷ Összességében azonban az egész térség, így az 16–18. századi Európa történelmében kulcsszerepet játszó dunai Habsburg Monarchia⁸⁸ – s ezzel együtt az Erdélyi Fejedelemség⁸⁹ – hadügyeivel kapcsolatban is még óriási adósságok vannak.⁹⁰

Ahogy az orosz hadtörténet specialistája, Brian Davies nemrégiben megfogalmazta, a jelenség mögött fellelhető nyelvi és kulturális szakadék még ma, közel három évtizeddel a vasfüggöny lebontása után is élő probléma: „a közép-kelet-európai tudósok gazdag szakirodalmat alkottak Kelet-Európa hadtörténetéről – a lengyel és a német történészek különösen termékenyek voltak –, de egészen a közelmúltig ezek közül kevés munkát fordítottak le angol nyelvre. Így azután az angolszász olvasóközönség számára kevéssé ismert, hogy mennyiben különböznek az erőforrások háborús mozgósításának lehetséges módjai, illetve a háború hatásai az államra és a társadalomra Kelet- és Nyugat-Európában. Emiatt pedig számos félreértés gyökeresedett meg.”⁹¹

⁸⁷ Gusztáv Adolf sokat emlegetett lovassági reformjai valójában nehezen értelmezhetőek, ha nem tudjuk, hogy a svédeknek korábban épp az igen gyors és ütőképes, de alapvetően hidegfegyvereket használó lengyel lovasság és a rendkívül tüzerős lengyel gyalogság ellen kellett harcolnia.

⁸⁸ *Bagi Zoltán Péter*: A császári–királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Bp. 2011. 357–366.

⁸⁹ Vö. *Peter H. Wilson*: Europe's Tragedy. A New History of the Thirty Years War. Penguin 2010. 78–79.

⁹⁰ Paradox módon az osztrák hadtörténetírás a 20. században önként visszavonult a birodalmi örökség gondozásától, s nem sok kísérletet láthatunk a Parker-tézisekhez való kapcsolódáshoz. Ritka kivételként lásd *Andrea Pübringer*: Die Entwicklung des Militärs und die militärische Revolution in der Habsburgermonarchie. In: Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664. Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses. Hrsg. Karin Sperl – Martin Scheutz – Arno Strohmeier. (Burgenländische Forschungen Band 108.) Eisenstadt 2016. 63. Így a dunai Habsburg Monarchia jelentőségére a korai újkor Európa hadügyi fejlődésében nemrégiben épp magyar kutatók hívták fel ismételtelen a figyelmet. Lásd *Gábor Ágoston*: Empires and warfare in East-Central Europe, 1550–1750. The Ottoman–Habsburg rivalry and military transformation. In: *Tallett, F. – Trim D. J. B.*: European Warfare i. m. 110–134.; *Géza Pálffy*: Defense System in Hungary Against the Ottomans in the Sixteenth Century. A Catalyst of Military Development in Central Europe. In: Warfare in Eastern Europe, 1500–1800. Ed. Brian J. Davies. (History of Warfare, 72.) Leiden–Boston 2012. 35–61.

⁹¹ *Davies, B.*: Warfare in Eastern Europe i. m. 1. (Saját fordítás – B. Sz. J.)

MILITARY REVOLUTION MISUNDERSTOOD

The Dynamics of Expansion of a Global Paradigm of Military Historical Origins

by János B. Szabó

SUMMARY

The paper explores the origins and career of the *military revolution* theory within British military historiography, from the beginning to the early 2000s, when, in the wake of serious criticism, the theory was practically eliminated as a usable scientific paradigm. The author also aims to shed light on reactions to the theory outside British-American scholarship, as well as to reveal the potential role and opportunities of East-Central Europe in this global discourse.